landsch-Indië over 1895, bladz. 85, waar de wijzigingen waaromtrent de Regeering in Nederlandsch-Indië en het kerkbestuur tot overeenstemming gekomen zijn, worden opgenoemd.

Nadat die tegenstand tegen art. 122 en de daarmede samenhangende regeling dezen grond verloor, komt nu de oppositie van andere zijde. Nu kan, zoo hoorden wij zooeven van den heer Donner, naar zijne meening art. 122 *wel* blijven bestaan, en is hij het dus niet eens met den heer Kuyper, aan wien hij zich overigens aansluit. Deze toch veroordeelt dit artikel. In zijne redevoering, ll. week hier gehouden, trachtte hij duidelijk te maken, dat de tegenwoordige regeling van het Protestantsche kerkgenootschap in Indië ernstig inbreuk maakt op de godsdienstvrijheid der Protestanten. Hij sprak verder: »De Minister heeft dan ook zoo kras mogelijk het oordeel geveld over art. 122". Waarom? »Omdat de Regeering geen inbreuk wil maken op de godsdienstvrijheid". Nu moet ik eerst opmerken dat het mij werkelijk eenigszins begint te dwarrelen, wanneer ik eerst van die zijde hoor, dat een oordeel geveld moet worden over art. 122, terwijl straks door den heer Donner het voortdurend bestaan van dat artikel werd bepleit. In de Memorie van Antwoord, noch in de redevoering van den Minister heb ik er iets van bemerkt, dat deze zulk een oordeel velt over dat artikel en het komt mij voor dat dit slechts door een petitio principii den Minister toegedicht wordt. En wel door deze. De Minister erkent, en te recht, dat hij geen inbreuk wil maken op de godsdienstvrijheid. Volgens den heer Kuyper staat art. 122 deze in den weg. Ergo veroordeelt de Minister dat artikel. Nu is het al zeer onwaarschijnlijk dat dit artikel de godsdienstvrijheid der Protestanten in Nederlandsch-Indië belemmeren zou.

Wanneer toch in eene afdeeling van het Regeeringsreglement zulk eene tegenstrijdigheid werd aangetroffen, terwijl art. 119 de vrijheid van belijdenis voor ieder uitspreekt en art. 122 de godsdienstvrijheid belemmert, is het *a priori* zeer onwaarschijnlijk dat het ooit de bedoeling kan geweest zijn.

Een oordeel, dat het bestaan van het Protestantsch kerkgenootschap de godsdienstvrijheid belemmert moet wel goede gronden hebben, die gewogen moeten worden voor men het uitspreekt of steunt. Want ik ben het geheel eens in dit geval met den vorigen spreker. In Nederland zijn wij zeer gevoelig en te recht, voor de handhaving van de godsdienstvrijheid. Onder ons leeft nog de herinnering aan den strijd, welke hier gestreden is om gewetensvrijheid te verkrijgen. Tevens leert ons de historie hoe de Gereformeerde Staatskerk later in Nederland die godsdienstvrijheid voor menig andere gezindte zoo goed als onmogelijk heeft gemaakt en nu zij later verkregen is, zijn wij te recht dankbaar daarvoor en vreezen wij iets van dien kostelijken schat te zullen verliezen.

Wil men echter beoordeelen of de Protestantsche Kerk in Indië de godsdienstvrijheid belemmert, dan moet ons duidelijk voor oogen staan wat men in dezen gedachtenkring onder godsdienstvrijheid verstaat. Waar misverstand mogelijk is omdat een zeer onderscheiden begrip aan godsdienstvrijheid gehecht kan worden, moet dat uit den weg worden geruimd. Absolute godsdienstvrijheid onderstelt absolute scheiding tusschen kerk en Staat. Elke kerk zou dan geheel onafhankelijk van den Staat moeten zijn, evenals de Staat onafhankelijk van den invloed der kerk.

Zoo is het in Indië niet en zoo kan het niet zijn, vooral in eene kolonie niet. En mogen sommigen het ook wenschelijk oordeelen, ik geloof dat noch de Regeering thans, noch een van de Christelijke kerkgenootschappen, die in art. 122 bedoeld worden, dien wensch zou willen effectueeren. Zulk eene volledige onafhankelijkheid wordt dan ook door de heeren Kuyper en Donner, met beider klaagtoon over belemmerde godsdienstvrijheid niet bedoeld. Immers, indien zij bedoeld ware, zou men ook gekant moeten zijn tegen eenige bemoeiing van Regeeringswege met het religieuse vraagstuk, en ik heb niet een van beide sprekers zich daartegen hooren verklaren. Maar verder zou dan ook moeten wegvallen elke financieele steun van Regeeringswege niet enkel voor een of meer kerkgenootschappen, maar ook voor de zending.

Nu is het duidelijk dat de geachte afgevaardigde uit Sliedrecht dit niet wenscht. Wel kwam er wijziging in diens gevoelen over art. 123, dat op de zending betrekking heeft. Terwijl de geachte afgevaardigde bij de behandeling van de begrooting van het loopende jaar o. a. zeide »dat de beperking die daarin (art. 123) aan de toelating van zendelingen nog altoos in den weg staat zeer bezwaarlijk is en stellig uit het Regeeringsreglement moet verdwijnen", sprak hij nu: »ik ben tegen dat artikel niet om de zaak maar om den vorm". Hij oordeelde, dat eene missie om te arbeiden met de Regeering moet overeenkomen.

Hetzij men spreekt van *toelating* of van *overeenkomen*, de zaak blijft toch dat voor eene vestiging het eindoordeel aan de Regeering blijft. Dus ook hier bemoeiing van den Staat, en geen absolute onafhankelijkheid der zending.

Eerst bij geheele onthouding der Regeering van alle zaken die het religieuse vraagstuk betreffen, zou er sprake kunnen zijn van onbeperkte godsdienstvrijheid; maar dan zou even goed het geheele VIIde hoofdstuk van het Regeeringsreglement moeten verdwijnen. Zoodanige absolute scheiding bedoelt de geachte afgevaardigde uit Sliedrecht niet en zij bestaat ook niet. Men heeft een Protestantsch kerkgenootschap in Indië, waarvan de organisatie zich grondt op het Koninklijk besluit van 1835.

Kan aan het bestaan daarvan eene grief ontleend worden, dat de godsdienstvrijheid niet verzekerd zoude zijn voor Protestanten in Indië? Het Koninklijk besluit van 1835, welker intrekking thans door den geachten afgevaardigde uit Katwijk verlangd wordt, *bedoelde* waarlijk niet die godsdienstvrijheid te beperken of te verhinderen, terwijl art. 122 Regeeringsreglement die vrijheid bedoelde te versterken door een kerkbestuur aan het kerkgenootschap te geven, om zoo directen Staatsinvloed uit te sluiten. Dat besluit voldeed destijds aan de behoeften en aan de gedachten, die vele hoofden omtrent dat onderwerp vervulden. Nooit zijn daartegen bezwaren uit Indië ingebracht, en van daar, waar, zooals de Minister terecht opmerkte de behandeling van deze aangelegenheid in de eerste plaats behoort, zullen ze toch eerst moeten komen.

In de 2de alinea van het eerste artikel van genoemd besluit werd ruimte gegeven voor het bezwaar, dat er mocht bestaan, tegen eene vereeniging van de Hervormde en Lutherse gemeente in Batavia. En zoo weinig heeft men bezwaren gevoeld dat die beide gemeenten met eigen goedvinden zijn ineengevloeid.

Slechts in den laatsten tijd hebben wij hier klachten van gekwetste godsdienstvrijheid gehoord. In het Voorloopig Verslag worden ze overgebracht, en de heeren Kuyper en Donner hebben er hier doen hooren.

De Protestanten in Nederlandsch-Indië worden gerekend tot één kerkgenootschap te behooren. Zoo luidt het eerste bezwaar.

Nu kan men daarover zeer verschillend oordeelen: het kan zijn, dat het voor een Gereformeerde bezwarend is, ook maar een enkel oogenblik gerekend te worden tot een kerkgenootschap, dat toch de leer van het Evangelie tot grondslag neemt en de Protestantsche beginselen belijdt; over een andermans gevoeligheid kan men moeilijk oordeelen. Maar kan het geene overgevoeligheid worden als men zoo klaagt, daar toch de beweerde krenking van godsdienstvrijheid geen werkelijke, doch slechts hoogstens denkbeeldig kan zijn? Werd ooit vanwege Regeering of kerk een onderzoek ingesteld bij iemand, die in Indië kwam, hoe het met zijn doop of belijdenis stond? Hoe weet men dan of iemand Protestant is? Men kan het toch niet anders weten dan door eene vrijwillige uitspraak van dien Protestant.

Doet deze zich niet als Protestant kennen, dan zal ook wel geen kerkbestuur zich met zijn Protestantisme bemoeien; doet hij het wel dan is dit eene vrijwillige daad en kan hij zich verklaren of hij tot het Protestantsche kerkgenootschap wil gerekend worden, dan of hij zich wenscht aan te sluiten aan eene andere bestaande gemeente, bijv. de Gereformeerde te Batavia, of de Christelijk Gereformeerde te Soerabaija, of bij de Engelsche kerk, die, naar ik van den Minister hoorde, ook rechtspersoonlijkheid heeft in Indië. Dat hier de vrijheid van godsdienst belemmerd wordt, kan ik niet zien, of men moet al een heel scherpe microscoop gebruiken.

Wij hebben van den vorigen geachten spreker gehoord, dat die kerken slechts rechtspersoonlijkheid hebben, maar dat haar eigen bestaan niet is gewaarborgd. Maar mij dunkt eene schending van godsdienstvrijheid ligt daar niet.

Ook waar gevraagd wordt eene inrichting van een kerkgenootschap naar eigen belijdenis en naar eigen beginselen, zou de vraag kunnen luiden aldus: of de beweerde schending van godsdienstvrijheid in dit verband niet eerder wordt omgezet hierin, of men wel in overeenstemming is met wat het kerkrecht van die gemeente is? En ik vraag, of men in dit verband spreken moet van belemmerde godsdienstvrijheid, of van een niet toegeven aan de eischen van een kerkrecht van een zeker genootschap? Ik meen dat hier verwarring en dooreenmenging van begrippen is.

De heer Kuyper heeft in zijne rede o.a. gezegd, dat wijlen de Minister Keuchenius weinig of geene studie gemaakt had van *het kerkrecht*, en dat daarom die twee gemeenten te Soerabaija en te Batavia op den verkeerden weg waren geraakt. Ik zou dezen Minister niet aanraden eene poging in het werk te stellen om wijlen den Minister Keuchenius ten opzichte van die studie te willen overtreffen, want hij zou dan eene zeer lastige zaak beginnen. Immers er bestaat geen kerkrecht in dien zin waarin het hier genomen wordt. Ieder kerkgenootschap heeft zijne theorie over de wijze waarop het meent dat het in verhouding tot den Staat moet staan en de Staat tegenover dat kerkgenootschap, over de inrichting, die het zich wenscht te geven, enz., theorieen die zich telkens wijzigen onder velerlei invloeden. Wordt het kerkrecht in dien zin genomen, dan kan men spreken van een Gereformeerd, van een Luthersch kerkrecht enz. en ook van een kerkrecht van de Protestantsche kerk in Indië.

Mag nu om aan de eischen van zulk een kerkrecht te voldoen, schade gedaan worden aan een ander kerkgenootschap, dat ook zijn kerkrecht, zijne organisatie heeft? Zoo ja, dan staat de Regeering, die de godsdienstvrijheid te handhaven heeft, voor een zeer moeilijk geval. Zij heeft te zorgen dat de organisatie van het eene kerkgenootschap die van het andere niet hindert en desorganiseert. Immers leed dit kerkgenootschap schade, dan zouden van deze zijde weder komen klaagtoonen over beleediging van godsdienstvrijheid.

Is er een weg om uit de moeilijkheid te geraken, ik zal mij verheugen en dien gaarne zien volgen. De Regeering bedenke in deze, dat men, hoe men ook organiseere, niet iets anders desorganiseere; men desorganiseere op die wijze niet het protestantsche kerkgenootschap, dat volgens het verslag in 1895 een aantal van 49.821 Protestantsche Europeanen en 214.726 Protestantsche inlanders als leden telde, waarvan het overgroote deel nooit een ander dan het Protestantsche kerkgenootschap gekend heeft en wier godsdienstvrijheid ook belemmerd zou worden indien het bij een door hen niet gekend genootschap moest worden ingedeeld.

De heer Donner stapt over alles heen en zegt: dat kerkgenootschap kan wel blijven bestaan ook als het besluit van 1835 ingetrokken wordt.

Men meene niet dat die kerk zich zoo gemakkelijk zal weten te redden. De intrekking van het Koninklijk besluit — mogelijk kan het gewijzigd worden — zou desorganisatie van die kerk ten gevolge hebben. De heer Kuyper zeide bij het Atjeh-debat: »een zekere onrechtvaardig begonnen toestand, eenmaal historisch geworden, moet geëerbiedigd worden". Ik zeg niet dat ik dit geheel met hem eens ben; maar indien volgens dien geachten afgevaardigde in 1835 onrecht gepleegd is — quod nego — dan is die toestand van dat kerkgenootschap thans toch historisch geworden en moet dien geëerbiedigd worden. Het is waar: de tijden veranderen; wat men toen niet gevoelde, kan tegenwoordig aanstoot geven. De wijze waarop het nieuwe kerkgenootschap moet erkend worden, zal spoedig gevonden moeten worden; zoo drong de heer Donner; maar ik geloof niet dat de zaak zoo gemakkelijk en spoedig op te lossen is als de heer Donner zich dat voorstelt. Al verheug ik mij dat hij terugkomt op zijne bestrijding van art. 122, zoo zou ik die quaestie niet gaarne op eens aangevat en in zijn geest beslist zien.

In verwacht van den Minister thans geen ander antwoord op de vraag hoe Zijne Excellentie denkt over de quaestie, dan de Memorie van Antwoord ons gaf, maar wel hoop ik dat bij de overweging van de vraag of door de Regeering het bat executio gegeven kan worden aan het bepaalde op de synode van de Gereformeerde kerk te Middelburg in 1896, waarbij de rechtspositie van de 2 gemeenten bij voorbaat reeds geregeld werd, naar de heer Kuyper ons mededeelde, niet vergeten worde dat het Protestantsch kerkgenootschap ook zijne rechten heeft die niet geschonden mogen worden.

En na hem verklaarde de heer De Visser:

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal, in opvolging van uw raad, zeer kort zijn, maar het is mij eene behoefte, in aansluiting aan hetgeen de heer Roessingh gezegd heeft, een enkel woord te spreken in antwoord op hetgeen de heer Kuyper verleden week en thans de heer Donner inzake de materie van den godsdienst in verband met het Regeeringsreglement van Nederlandsch-Indië gesproken heeft.

De heer Kuyper heeft op de urgentie van die zaak gewezen: maar het komt mij voor dat, wat urgentie in eene kerk of kerkgenootschap is, nog geene kan genoemd worden voor den Minister van Kolonien. Vooral wees ik er op, dat de heer Kuyper art. 122 een restant uit den tijd van het conservatief regime noemde, namelijk wat den invloed betreft die hier de Staat in kerkelijke zaken uitoefende. En dit nu meen ik dat onjuist is.

In het wetsontwerp dat in 1854 werd ingediend, stond alleen, wat art. 122 betreft: »In de bestaande inrichting en het bestuur der Christelijke kerkgenootschappen wordt geene verandering gebracht, dan met goedvinden van den Koning."

Het is juist in dien tijd geweest, dat de clausule werd opgenomen: met wederzijdsch goedvinden van den Koning en *het bestuur van het betrokken kerkgenootschap*. Het recht van inmenging, dat in Indië in handen was gelegd van de Regeering, dateert niet alleen van den tijd van 1815 af, maar vroeger, van de dagen van de Compagnie, en is later verdund geworden, waar ook het goedvinden van het betrokken kerkgenootschap in de artikelen werd opgenomen.

Ik zou niet gaarne zien, dat de Minister van Kolonien toegaf aan de wenschen van de afgevaardigden uit Sliedrecht en Emmen.

Wat de zaak zelve betreft, komt het mij voor, dat de wijziging welke de heeren Donner en Kuyper voorstellen, gering schijnt, maar dat zij van groot belang en overwegend gewicht is en dat de Minister haar niet behoort te accepteeren. Vroegen de heeren opheffing van de artt. 122 en 123, dan zou ik dat begrijpen, want daaraan zou het beginsel ten grondslag liggen van de scheiding tusschen Kerk en Staat. Maar nu wil men deze artikelen gehandhaafd hebben, doch wordt er bij in overweging gegeven om in Indië vereenigingen te beschouwen als kerken.

Het voorstel schijnt onschuldig te wezen, doch in den grond der zaak ligt daarin opgesloten opheffing van verbreking met het beginsel dat ten grondslag ligt aan het Regeeringsreglement, inzonderheid aan de artt. 122 en 123.

Tegen Indië toch heerscht dit beginsel vanaf de tijden der Compagnie met het oog op de talrijkheid der Mahomedaansche bevolking, dat de kerk staat onder scherpe controle van den Staat. Na 1795 zijn de verhoudingen zeer veranderd, maar in 1815 is dat beginsel weder opgenomen; sedert heeft men die lijn voortgetrokken en men is dat beginsel tot heden toe blijven handhaven. Maar als men er nu toe komt om vereenigingen te beschouwen als kerken, dan moet men wel weten, dat hierdoor gebroken wordt met het beginsel dat sedert 1815 wordt gehandhaafd.

Nu meen ik dat van hun standpunt de afgevaardigden Donner en Kuyper rationeel zouden handelen, met opheffing te vragen van de artt. 122 en 123, maar dat zij bij hun schijnbaar eenvoudig voorstel voorbijzien, dat bij aanneming er van wordt gebroken met het principe, dat sedert eeuwen door den Staat op de kerk in Indië toegepast is geworden.

Indien de heer Kuyper hier tegenwoordig ware, zou ik tot hem willen zeggen: gij hebt bij het Atjeh-debat gewaagd van erkenning van het recht van het ideaal en ook het recht van de werkelijkheid.

Zeker, het blijft een ideaal voor ieder Christen, dat er in Indië kome eene vrije kerk, maar de werkelijkheid verbiedt op dit oogenblik dat het daartoe zoo ver kan komen. Met die werkelijkheid voor oogen zou ik den Minister in overweging willen geven om de artikelen in den gegeven vorm te handhaven en niet over te gaan tot inwilliging van het gedaan verzoek.

De Minister zei daarop:

Mijnheer de Voorzitter! Ik had niet verwacht dat het debat nopens de artikelen 122 en 123 van het Regeeringsreglement bij de algemeene beraadslagingen gevoerd, zou blijken maar een voorpostengevecht te zijn geweest dat nu hervat moest worden.

De geachte afgevaardigde uit Sliedrecht stelde voorop dat het debat over de Kerk in Indië eene eereplaats toekomt zoowel in de gewisselde stukken als in de algemeene beraadslagingen. Maar nu blijkt mij dat het debat op dit punt bij de algemeene beschouwingen slechts eene inleiding is geweest.

Waar het blijkt dat er tusschen hen, die hun geheele leven aan deze zaak gewijd hebben, zooveel verschil van gevoelen bestaat, is het voor mij zeer moeilijk dadelijk een oordeel over deze quaestie uit te spreken. Ik meen dan ook verstandig en voorzichtig te handelen, en in den geest van allen die over deze zaak gesproken hebben en die gezegd hebben: »geeft geen antwoord; neem geene beslissing," door op het standpunt te blijven dat ik heb ingenomen in den aanvang van dit debat en in de Memorie van Antwoord, zoomede in het Koloniaal Verslag. Ik bepaal mij daarom slechts tot de verklaring dat ik met al den ernst, dien deze zaak waard is, zal overwegen wat er vroeger en ook nu van weerszijden daaromtrent gezegd is.

De heer Donner weerlegde beiden, in dezer voege:

Ik moet beginnen met een antwoord te geven aan den heer Roessingh dien ik meermalen op dit gebied ontmoet heb en waarmede ik meer dan eenmaal op dit terrein eene lans gebroken heb. Het komt mij voor, dat de heer Roessingh mij niet goed verstaan heeft. Ik heb nadrukkelijk doen uitkomen, dat ik in deze Kamer meermalen in het belang van de Indische kerken en in het belang van de Regeering gesproken heb over de noodzakelijkheid en het gewenschte van eene herziening of eene opheffing van art. 122. Op het oogenblik zal ik daartoe het zwijgen doen.

Wanneer ik meen dat art. 122 niet kan blijven bestaan, dan staat dit in verband met de materie die wij thans behandelen, dat is: de vrijheid van godsdienst voor alle Protestantsche kerken in Indië. Nu vraag ik aan een iegelijk die hooren kan, of ik op mijne schreden ben teruggekeerd, of ik in dit opzicht, gelijk men dit noemt, bekeerd ben, en of het billijk is, om over hetgeen door den heer Kuyper en mij gezegd is, bijna insinueerend te oordeelen, alsof wij zoo gesproken hadden met de bedoeling om te verkrijgen wat wij gaarne begeeren zouden.

Wat aanbetreft het hoofdpunt zelf, dat door den heer Roessingh besproken is, namelijk of de vrijheid van godsdienst in Indië bestaanbaar zou zijn met het behoud van het Koninklijk besluit van 1835, daarover zou een vernieuwd debat vruchteloos zijn, omdat onze kerkelijke beschouwingen, die van den heer Roessingh en mij, te ver verschillen van elkander, ook wat het kerkrecht aangaat. Maar de heer Roessingh kan uit dit artikel althans niet bewijzen dat bij het behoud daarvan, ook andere kerken als kerken kunnen worden erkend.

Wat nu het verschil betreft omtrent het kerkrecht bij de verschillende gezindheden, dit ontken ik niet, maar dit is niet het eigenlijke punt in quaestie; het loopt niet over het kerkrecht van Gereformeerden in onderscheiding van dat van Lutherschen of van Doopsgezinden, maar het loopt hierover of een Christelijke of eene Protestantsche kerk zich kan bewegen in Indië, zooals zij zich naar haar karakter moet kunnen bewegen.

Wat ten slotte is ingebracht door den heer De Visser, dat heeft hoogelijk bevreemding bij mij gewekt.

Die geachte spreker toch heeft gemeend den Minister te moeten waarschuwen tegen hetgeen onzerzijds gezegd is, en niet af te gaan van hetgeen hij genoemd heeft een machtig beginsel, dat sinds eeuwen in Indië heeft geheerscht van de tijden der Compagnie af; die die Compagnie altijd het oog hield op den godsdienst en den godsdienst in haar gebied beheerschte. Het bevreemdt mij, dat de geachte afgevaardigde dat beginsel is toegedaan en het prijst, maar het bevreemdt mij nog meer, dat die geachte afgevaardigde zoo weinig met de historie bekend is, namelijk hiermede, dat onder deze Regeering dat machtig beginsel in Indië niet meer heerscht. Het bewijs hiervoor is, dat de Roomsch-Katholieken in Indië hunne kerk hebben, wat Jan Compagnie nooit heeft toegestaan.

Mij dunkt, daarmede gaat dat machtige beginsel in de vlammen op, en heeft het geen bestaan meer. Deze Minister en de Regeering hier en in Indië huldigen dan ook dit zoogenoemde machtige beginsel niet, en hebben aan de waarschuwingen van den geachten afgevaardigde, den heer De Visser, geene behoefte.

Ik eindig, Mijnheer de Voorzitter, met u dank te zeggen voor de mij geboden gelegenheid om voor de tweede maal het woord te voeren.

En de heer De Savornin Lohman ondersteunde dit.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kan mij zeer goed begrijpen dat, nu alle deskundigen welke zich over deze zaak uitlaten, een verschillend gevoelen blijken te bezitten, de Minister op dit oogenblik van zijn eigen gevoelen niet wil doen blijken.

Dit neemt echter niet weg, dat ik even moet opkomen tegen hetgeen is gezegd door den geachten afgevaardigde uit Rotterdam, den heer de Visser. Die geachte afgevaardigde zeide: dat wat urgent was voor de kerk in Indië, daarom nog niet urgent was voor de Regeering. Natuurlijk moet eene Regeering elke zaak van haar eigen standpunt bezien, maar desniettemin komt mij deze quaestie urgent voor, ook voor de Regeering.

Ik kom eveneens op tegen de bewering van den geachten afgevaardigde, dat de Protestantsche kerk heeft gestaan onder den Staat. Dat is geheel en al in strijd met de begrippen der Gereformeerde kerk in vorige eeuwen. Wel was er destijds verbinding tusschen kerk en Staat, maar het beginsel — ik spreek nu niet van de practijk — was wel degelijk, dat de kerk niet stond onder den Staat. Het is echter altijd kwaad kersen eten geweest met groote heeren, en de ondervinding heeft ook hier geleerd, dat wanneer er eene zeer nauwe verbinding bestond tusschen kerk en Staat, de kerk daarvan de dupe werd.

Daarom bestaat er bij ons ook geene begeerte naar die nauwere verbinding van vroeger, maar evenmin is het wenschelijk, dat er in het geheel geen verband bestaat.

De Roomsch-Katholieke kerk heeft er altijd feestelijk voor bedankt zich op de een of andere wijze te plaatsen onder den Staat; vandaar dat die kerk ook in Indië hare volkomen inwendige vrijheid heeft behouden.

Daarom moet men het aan de Gereformeerde kerken in Nederland niet euvel duiden, wanneer zij dit zelfde verlangen. Men vraagt niet, gelijk de geachte afgevaardigde het deed voorkomen, dat alle vereenigingen, die zulks verlangen als kerken zullen worden erkend; men vraagt alleen, dat wanneer in Indië kerken gevestigd zijn, aangesloten bij de bestaande kerken in Nederland, die Indische kerken dan ook evengoed als kerken erkend zullen worden als de kerken in Nederland.

Wat voor reden kan er toch zijn, om, wanneer eene hier te lande gevestigde kerk ook eene kerk in Indië wil oprichten, met haar verband houdende, om dan niet te zeggen: gij zijt evengoed georganiseerd als kerk en hebt dus dezelfde rechten als de kerk in Nederland. Of men nu al dan niet het Protestantsche kerkgenootschap wil behouden is eene quaestie die, mijns inziens, van betrekkelijk weinig gewicht is, althans uit staatkundig oogpunt. Maar wel van gewicht is de vraag, of door de Regeering niet moet worden mogelijk gemaakt of gemakkelijk gemaakt, het stichten van nieuwe kerken in Indië. Zij die dit verlangen, wenschen echter geene vrijheid voor de kerken in dien zin, dat deze volstrekt niets met de Regeering te maken zouden hebben. Neen, tegen het plegen van overleg met de Regeering bestaat geen bezwaar maar men wenscht niet afhankelijk gesteld te worden van de inzichten van het Protestantsche kerkgenootschap.

Ik kan mij niet begrijpen hoe beide heeren, die over deze zaak het woord hebben gevoerd, tegen dezen wensch bezwaar kunnen hebben. Het gewichtig beginsel dat de Staat ook zeggenschap moet hebben wordt daardoor niet verzwakt. Het is niet de bedoeling de Regeering afhankelijk te maken van het goedvinden van elke kerk, maar men verlangt alleen de vrijheid om eene kerk op te richten, al is deze niet aangesloten bij de Protestantsche kerk in Nederland. In dien wensch zie ik niets onbillijks, en aangezien ik weet dat in Indië urgentie te dien aanzien bestaat, dat op alle wijzen daar de prediking van het Evangelie moet worden bevorderd, dat èn de Minister van Kolonien daarmede instemt èn ook vele anderen thans anders over dit punt denken dan vroeger, zoo hoop ik dat deze Minister zoo spoedig mogelijk zal bevorderen de mogelijkheid van oprichting van kerken in Indië.

Natuurlijk kon de Minister nog geen decisie nemen. Al wat hij doen kon, was onderzoek toezeggen.

Het is dan ook voor een minister, die geheel buiten de kerkelijke aangelegenheden staat, een niet zoo gemakkelijk probleem om op te lossen.

Voor Kootwijks Scholen.

Ingekomen bij Ds. HOUTZAGERS: Van den heer G. v. Wijngaarden, te Broek in Waterland *f* 10; van Ds. Bakker, te Broek op Langendijk, 3/4 collecte *f* 15; door den heer H. Dane te Rotterdam, van Mej. J. v. A. voor Kootwijk *f* 1.

Uit de Pers.

In zake het ontbreken in Indië van de zoo noodige correspondentie, tusschen onze verschillende zendingsstations, schrijft het *Geref. Volksblad:*

Tot hiertoe hebben onze zendelingen om zoo te spreken, een ieder voor zich gearbeid.

Ieder voor zich, wil hier volstrekt niet zeggen in hun eigen persoonlijk belang; wil ook niet geheel zeggen naar hun persoonlijk inzicht, ofschoon dit laatste niet geheel ontkend zou kunnen worden.

Maar als wij thans spreken van een arbeid onzer missionaire dienaren ieder voor zich, bedoelt dit zeggen eenvoudig, dat er tusschen onze mannen in Indië in 't geheel geen, of ten minste al zeer weinig rapport en correspondentie over dezen hun arbeid geweest is.

In Batavia bemoeide men zich niet met Soerabaja. Midden-Java had geen connecties met Soemba of eerstgenoemd station.

Wie in Pekalongan woonde liet zich met Poerworedjo weinig in. De Keuchenius-stichting stond zoo ongeveer geheel op zichzelven. En de medische zending ging geheel buiten den arbeid der andere broederen om.

Dit is een van de groote leemten in ons zendingswerk. Er is geen gevoel van saamhoorigheid genoeg. Alle broederen zendelingen weten natuurlijk zeer wel, dat zij in Indië arbeidende, een ieder op zijne hem aangewezene plaats, sedert 1892 en '94 missionaire dienaren zijn van de Gereformeerde kerken in Nederland. Maar misschien hebben zij elkanders aangezicht op een gemeenschappelijke kerkelijke zendingsvergadering in Indië nog nimmer gezien. Hoe kan nu, indien men elkander nooit ziet, en zeldzaam schrijft een recht besef en begrip van saamhoorigheid gekweekt worden?

Er is wel een band der gemeenschap.

Het is een geloof, dat onze broeders den heidenen en mohammedanen prediken.

Het is een kerk, die hen zond.

Het is een doel, dat allen beoogen, de toebrenging der Heidenen tot de kennis, dienst en vreeze Gods.

Band, geestelijke band is er dus genoeg.

Alleen de aansluiting wordt gemist.

Wie onzer nu intusschen zal durven ontkennen, dat zulk een aansluiting in Indië gebiedend noodig is? Zoolang de missionaire dienaren deze rechte, goed georganiseerde aansluiting missen, om op geregelde tijden met elkander de zendings-correspondentie te voeren, en zeg nu maar, minstens eens per jaar, indien even mogelijk, in een centrum van arbeid saam te vergaderen, zal naar onze bescheiden meening, veel goeds en kostelijks voor den zendingsdienst verloren blijven gaan.

In het moederland hebben de kerken hare vaste vergaderingen noodig. Wat zou er worden van de vele kleine, zwakke kerkjes, wanneer het kerkverband niet behoorlijk intact was? Ook nu, ondanks de goede werking van deze organisatie, moet soms nog een bijzondere deputatie voor zaken ad hoc aangewezen. Edoch, hoeveel te meer moeten de broeders in Indiën, op dat ontzaglijk groote, ontzaglijk woeste, ontzaglijk moeilijke arbeidsveld, dan met elkander in blijvend rapport treden en kunnen treden, ter bevordering van zoo groote belangen, als met de kerstening van den Javaan en Maleier op 't spel staan. Zal het eerlang, nu met twee jaar, hiertoe komen? Wij twijfelen niet of deputaten voor het opstellen van een conceptakte de zending betreffende, zullen ook op dit punt hun ernstige aandacht richten.

Zij er voor deze broederen veel gebed in de kerken!

Aan hun komende voorstellen hangt zooveel. Alles moet gewikt en gewogen en overgewogen worden. Want er is thans blijkbaar zoo weinig wat blijven kan. Zoo vele jaren is al geworsteld en geweend en met tranen gezaaid; zoo kostelijke schatten gelds zijn reeds in het belang onzer zending naar Indië gezonden en in Indië gebruikt.

Dienaar na dienaar ging heen en kwam ook reeds terug, behalve degenen die helaas geheel of gedeeltelijk mislukt zijn. En thans? Het arbeidsveld overziende;

de werkkrachten bijeen trekkend;

het resultaat met belangstelling onderzoekend,

ei zeg, wie onzer is er nog optimist?

Schier iedereen stemt toe: wij staan voor een nieuw begin.

Uit dezen hoofde is het te verwachten ontwerp onzer deputaten ad hoc, van het hoogste gewicht.

Moge het intusschen rekening houden met den eisch tot concentratie van onzen arbeid; tot het instellen van een vaste correspondentie in Indië tusschen de arbeiders onderling en tot benoeming van een kloek en krachtig, innig godsalig inspector op een plaats, in het hart van ons arbeidsveld, die aller vertrouwen verdient; niet om te meesteren onder de andere dienaren optreedt, maar als broeder onder de broederen, toch met christelijke waardigheid zijn prestige zal weten te bewaren, als de aan de kerken verantwoordelijke persoon bij uitnemendheid.

Niet dat dit alles ook in de zending zou mogen verwacht worden van de organisatie.

O! indien de Geest des Heeren niet een adem des levens in de reeds met spieren en zenuwen en huid overtrokken doodsbeenderen blaast, blijven de beenderen doodsbeenderen.

Maar de Heere eischt desniettemin van zijn kerken, dat zij in de behartiging ook van de zending het beste uit het voortreffelijkste zullen kiezen, opdat Hij daarin werke en zich zelven verheerlijken kunne.

Uit het naast verleden, dient dus ook winst getrokken voor de toekomst. Aangezien niemand het ernstig opneemt voor dat verleden in onze zending, oordeelt die methode zichzelve voor een zeer groot deel. Als uit Indië zelve klachten opgaan, dat één man op een eenzaam eiland jaar aan jaar tobbend, aan 't tobben blijft, geen stap voorwaarts doet; den meesten last krijgt, let wel van hen, die in naam met het heidendom gebroken hebben, oordeelt dat eene feit op zich zelven reeds genoegzaam den huidigen staat van zaken, die in het naast verleden wortelt.

Doch hoe het ook gaan zal. Wij willen niet vooruitloopen, alleen aansporen, onszelven en anderen, tot het zoeken van de leiding des Heiligen Geestes in al onze kerken, opdat het haar straks gegeven zij in het doen vergaderen van de kerk des Heeren uit de heidenwereld, zulk een weg en methode te kiezen, waarop van meet af, op kennelijke wijze de hooge goedkeuring Gods rust.

Deze wenk verdient metterdaad behartiging.

Ook deze wenk van Ds. Adriaanse, in het *Holl. Kerkblad:*

POERWOREDJO, 4 October 1897.

Hooggeachte Redacteur!

Mijn vrouw ontving voor eenige dagen een brief uit Holland van een jeugdig meisje, dat zich opgewekt gevoelde, om naar Java te gaan als verpleegster en zich daarom al vast tot mijn vrouw wendde, om inlichtingen omtrent hetgeen zij zoo al noodig zou hebben. Dit feit dringt mij, u te verzoeken, nogmaals uw waarschuwende stem te verheffen, gelijk gij zoo uitnemend deed in de *Kerkbode* van 13 Maart l.l. Het is mijn vaste overtuiging, dat het zenden van Europeesche ziekenverpleegsters onze Kerken niet slechts op hooge *onnoodige* kosten zal jagen, maar op niets dan teleurstelling zal uitloopen, zoowel voor de Kerken als voor de verpleegsters zelve. Voor de kosten van één Europeesche ziekenverpleegster kunnen we er minstens een dozijn Javaansche hebben. En dat die bruikbaar zijn is al bewezen. Dr. Bervoets in Modjowarno werkt in zijn hospitaal uitsluitend met Javaansche ziekenverpleegsters.

In 1895 bedroeg het aantal verpleegden in 't ziekenhuis 479; aantal verpleegdagen 19941; gemiddeld aantal per dag 64. Zie, die allen werden verpleegd door Javaansche meisjes. En meen nu niet, dat Dr. Bervoets zich nu maar zoo wat behelpt met